

Psihologija (brez) očeta

Mitja Velikonja

I. Svoboda ali življenje!

Namesto s Freudovim usodnim prazločinom bom genezo osupljive dialektike vladanja in podrejanja tokrat povezal s Heglovo prafantazmo boja na življenje in smrt. Gre za fiktivno predpogojno situacijo kasnejših političnih razmerij: ob soočenju z izbiro, s katero sem naslovil poglavje, gospodar do konca tvega svoje življenje za svobodo; hlapec pa v smrtnem strahu izbere nesvobodno nadaljevanje. Zarišeta se vzajemni determinanti: odpoved drugega svobodi je pogoj užitka prvemu - in vzvratno: gospodarjev užitek je edina opora hlapčevega. Da lahko gospodar postane Gospodar, se mora tudi hlapec preleviti v Hlapca. Psihoanalitična razpredanja odkrivajo tančico oblastnih mistifikacij znotraj ljudi samih - opisani proces je zasidran globoko v psihi, hkrati pa imamo opravka z njegovimi realizacijami v različnih podobah. Kljub spremembam, ki od zunaj oz. na zunaj vplivajo na drugačna pojmovanja, pa ostaja logika vladanja vedno ista. Korenini v človekovo naravo strnjeni zgodovini, v onto/filogenetični učlovečitvi in tako v omogočanju posameznika kot subjekta nasploh; v Ojdiu, v katerem je skrivnost vsakršne hierarhizacije odnosov med ljudmi.

V pričujočem sestavku bom skušal pokazati, da nakazani fenomen ni enostavno linearen, niti enosmeren, še manj pa nepovraten. Raziskovanja notranje dinamike oblasti se lotevam skozi prizmo najzgodnejših človekovih objektivnih odnosov, ojdipovskih zapletov in vstopanja v družbo. Skušal bom potrditi domnevo, da je ambivalentno podvajanje strahu/ljubezni do gospodarja tisto zakrito jedro vsake vladavine, tista "točka resnice" oblasti, skozi katere fascinantno aktualnost podložniki sprejemajo svoj položaj. Dovolil si bom predrznost in izključno v kontekstu utemeljevanja *leitmotiva* niveliziral razlike med različnimi pojavnimi maskami dominacije. S tem posegom pa si bom

pripravil teren za nadaljnja razmišljanja o specifičnostih, ki sem jih tokrat namerno zabrisal.

Iskanje psiholoških motivov dvojnosti vladanja/podrejanja zadene torej v samo srčiko človekove duševnosti. Še pred *psihoanalitično* so jih s svojo intuitivno senzibilnostjo zaznali že miti, pravljice in legende. V njihovih jedrih je prikrit govor nezavednega, zato so s svojo navidez oddaljeno arhaičnostjo za pripovedovalca in za poslušalca nekakšne "déjà vu" podobe, predstave, dozdevki, ki so še kako aktualni tudi danes. Zato jih kot ilustracije navajam v opombah.

II. Ojdipov labirint

Klasična psihoanaliza je kar nekako zapostavila dejstvo, da obstajajo v razvoju človekovega odnosa do objekta tudi odločilne predgenitalne stopnje, katerih fantazme se razlikujejo od tistih iz genitalne. Težave iz kasnejših obdobj so lahko posledica nepreboljenih tesnob iz zgodnejših faz. Izvorni problem je že v sami relaciji med otrokom in (materjo kot) zunanjo avtoriteto, ki kot nekakšen "Ojdip v zametkih", arheo-Ojdip, strukturira nadaljnji razvoj, ki usodno kulminira v "pravem" Ojdipovem konfliktu. Kasnejši genitalni položaji so prepleteni s številnimi predgenitalnimi težnjami.

Narcizem je normalen stadij, nujen na poti do objektne ljubezni. V razvoju prihaja hkrati z organiziranjem libida do procesa iskanja zunanjih objektov. Oddaljevanje od primarnega narcizma je obenem tudi prizadevanje po njegovi ponovni pridobitvi. Človekov značaj se oblikuje skozi različne oblike in usode objektnih odnosov, ki jih ustvarja dinamika posameznikovih erotičnih izbir, sanjarij in identifikacij. Njihovo bistvo je v vezanju nagona oz. v zasedbi variabilnega objekta. Če pa pri tem naleti na nepremostljivo razočaranje, se libido umakne nazaj v Jaz in pride do njegove identifikacije z opuščnim objektom. Jazov značaj je tako posledica, zgodovina opuščnih objektnih investicij, ki mora prenašati vse breme sovražnih impulzov, namenjenih objektu.

Od te narcistične in kasnejše "prave" simbolne identifikacije, katere rezultat je ponotranjeni ideal Jaza, bom ločil zgodnjo, primarno introjekcijo, nekakšno proto-identifikacijo. Najprej, v oralni fazi, se sicer objektnih investicij še ne da razločevati od identifikacije¹. Otrok ljubi zunanji objekt, starša (katerih sprva spolno ne loči²), saj mu nudita zaščito in ljubezen, obenem pa se mu superponirata kot zunanja agensa, zastopnika neprijazne zunanosti, "podružbljevalca". Želja po inkorporaciji celega objekta, povezana s predojdipskimi fantazijami, pripelje do introjekcije njunih figur; hkrati pa je vanju usmerjena objektna investicija. Iz takšnega dvojnega pomena se začne porajati Nadjaz.

Kasnejša odnosa do staršev se ločita: del otrokove ljubezni se nadomesti z introjekcijo zunanje nadrejene instance, drugi del pa ohrani izvorno investiranost. Ker (še) ni ponotranjenega Zakona, ki bi obvladoval erotične impulze do starša nasprotnega spola, so ukazi otroku tuji, nejasni, fantazmatski. Razen na nejasne odmeve iz prvega obdobja, ki je nekaj zunanjega mot(r)ilo in urejevalo njegovo simbiozo, se nimajo na kaj interioriziranega opreti. Navkljub nasprotovanju introjeciranega imperativa pa otrok vztraja pri objektni zasedbi ljubljene starša, kar se zalomi v Ojdipovi dobi. Nadrejena stopnja deluje torej že od vsega začetka, v "predojdipskem Ojdipu" prvih stikov z okoljem. Šele v genitalni fazi pride do usodne zaostritve in do nujnosti integracije Očetove instance v otrokovo psiho; zato je treba nujno ločiti predojdipsko zgolj "vrezovanje" avtoritete in ojdipsko identifikacijo z unarno potezo; Nadjaz in ideal Jaza.

Tudi Melanie Klein postavlja nastanek Nadjaza v oralno fazo³ v njegovih temeljih pa prepozna introjecirano najprej dobro oz. zlo dojko. V skladu s svojo teorijo vrojene ambivalentnosti posebej izpostavi pomembnost prvih stikov hranjenja in/oz. ljubkovanja z materjo kot prvim objektom ljubezni. Dojka je dobri objekt, ko je dostopna oz. zli, ko je odvzeta - zato je dojenje vpeto v dvojno čustveno vprego: po eni

¹ S. Freud, *Jaz in Ono*, str. 327

² Ibid., opomba na str. 329. Zanimiva je primerjava s hermafroditnimi izvornimi pra-božanstvi, prisotnimi v kozmogonijskih mitih, in numinoznostjo dvo spolnikov pri primitivnih ljudstvih nasploh. Glej bogato ilustrirano študijo Elemire Zolla, *The Androgyne (Fusion of Sexes)*, Thames and Hudson, London, 1981

³ M. Klein, poglavje Ojdipov kompleks v luči zgodnejših tesnob, (1945), str. 148.

strani je identificiranje, ljubeče inkorporiranje dobrega in kanibalistično uničenje zlega. Pasivni strah pred "razkosanjem s strani hudobnega objekta" se nadomešča z aktivnim "uničenjem ogrožajočega objekta"⁴ - in obenem je "zlitje z dobrim", pravzaprav njegovo použitje. Za otroka je razpolovitev osebe rešitev odnosa, ki je drugače pretežak za razumevanje in obvladovanje. Protislovje se zadovoljivo reši: personificirane grde dele staršev sovraži, dobre pa ljubi⁵. V otrokovem razvoju se skrajnosti⁶ počasi zblížujeta, ukinja se polarnost med pretečo in zaščitniško zunanostjo, kar pripelje do dokončnega istovetenja z objektom kot celoto, v katerem so povezana tako pozitivna kot negativna prej ločena nasprotja; v nenormalnem razvoju pa trajno polariziranje ostane (npr. dobre/zle oscilacije vrednotenja okolice pri patološkem narcisu). V skladu s tem je razvojno najpomembnejše prav gibanje od introjekcije delnih objektov k introjekciji celovitih, oseb, najprej seveda matere⁷. Kleinova vključi genitalne vzgibe že na sam začetek psiho seksualnega razvoja in jih poveže s predgenitalnimi; ko pa prvi prevladajo, doseže Ojdipov zaplet svoj vrhunec⁸.

Takrat trčita prej vzporedna in medsebojno koeksistirajoča procesa, zgolj introjekcija prepovedi, grozečega pre(d)pisa avtoritet(e), in objektna investicija. Zaradi naraščajočih in vse očitnejših genitalnih nagibov se nenadno od zunaj vzpostavi dotlej najresnejša ovira, ki jih zaustavi in sublimira. Oblikuje se instanca ideala Jaza, notranje ambivalentna očetova podoba, ki se je otrok boji, saj je moral pred njo kloniti, predvsem pa jo spoštuje, občuduje, idealizira, saj ji je uspelo tisto, kar je spodletelo njemu. Pomirjajoča kritičnost preseže prejšnjo

⁴ To je pogost motiv v pripovedkah o hlastajočih nakazah in zmajemorilcih.

⁵ Odtod zaščita, varnost, toplota, ki jo otroku nudi pravljичni angel varuh oz. "otipljivejši" medvedek v posteljici. Na podoben način skuša obvladati strah, ki nastaja ob odvajanju od objekta; del nagonskih investicij prenese na substitute.

⁶ Zajeti sta v dvojnih pravljичnih osebah: mačeha/dobra vila kot mati; zmaj/rešitelj, princ kot oče.

⁷ Zakladnice bajeslovja skrivajo nič koliko zgledov Velike matere, boginje rodnosti, "Venere", ki jih spremljajo sprva neznatno percipirane moške postavbe. Glej izčrpno mito-arheološko delo Marije Gimbutas *The Language of the Goddess*, Thames and Hudson, London, 1989; in predvsem v grško antiko orientirani Deverouxovi raziskavi *Donna e mito*, Saggi/Feltrinelli, Milano, 1984, in *Bauba - mitska sulva*, Avgust Cesarec, Zagreb, 1990.

⁸ Zanimivo je potegniti paralele z mitogenetskimi fantazmatskimi bitji, povzdignjenimi v božanstva: od Bitja nedoločenega spola do Velike boginje matere, katere Sin Polbog (heroj oz. sveti kralj) ečasoma preraste v Boga Očeta. Odločilni prelom je gotovo osamosvojitve izpod simbioze z boginjo, nadomestitev materinskega z očetovskim Redom.

represivnost. V obliki Zakona interioriziran umik tako najodločilneje oblikuje novinca v družbi. Simbolna identifikacija je istovetenje z vzornikovo unarno potezo in ne le ponotranjenje njegove nedoumljive kaprice. Rešitev Ojdipa je v zamenjavi drugega s prvim. Ideal Jaza kot globoko ponotranjeni glas vesti nadomesti prejšnji zunanji, nesublimiran ukaz nadjazovske instance, ki ni sposobna dejanske identifikacije. Še več; zaradi prej nakazanih dinamičnih procesov projekcije zlega navzven ostane Nadjaz tuj, grozeč, ter v različnih primerih personificiran ali anonimno mistificiran. Do zaostitve aktivne predgenitalne sunke (in njih spremljajoče fantazme) v normalno odvijajočem se Ojdipovem obdobju preglasijo genitalni. Po blokadi se vsakršne investicije v starša nasprotnega spola povsem opustijo. Ideal Jaza kot simbolna instanca vpelje subjekt z zapovedjo "Bodi tako kot oče!" in prepovedjo "Tak kot oče ne smeš biti!". Utelesita se v simbolnem Očetu, ki seveda ni vedno tudi realni oče⁹. Večni trikotnik otrok : objekt želje : nosilec Zakona je pravzorec za vsako naslednje vstopanje v družbene odnose; predstavlja ne le filogenetski (scenarij prahorde), ampak predvsem ontogenetski in strukturalni problem in njegovo rešitev.

III. "Notranji oče"

Vznik Simbolnega je odločilno dejanje učlovečitve. V novi instanci se do nerazpoznavnosti zlijeta biološko-zgodovinska dejavnika, dolga neotenija in Ojdip. Kot njegov legitimni naslednik je ideal Jaza sposoben kritične samopresoje, cenzure nesprejemljivih / nespremenljivih želja, opravlja preizkušnje realnosti in ima glavni vpliv na potlačevanje. Z drugimi besedami, gre za dobrohotno, toda močno "očetovsko" moralno roko mlademu prišleku, za vest kulturno generaliziranega vzorca¹⁰. Absorbirajo se pričakovanja drugih in njihove ljubljene lastnosti. V Jaz vpeljuje najbolj veličastne objekte, ga varuje, ljubi, pa tudi napada, če ta krši red. Čeprav ideal Jaza vsebinsko

⁹ Sin si tudi simbolično prisvoji ime Očeta, postane "Sin"-Očeta (na to opozarjajo končnice pri lastnih imenih: -ič ali -ić pri Slovanih, -son pri Skandinavcih, predpone Ibn- pri Arabcih itd.).

¹⁰ Antropološke raziskave beležijo številne iniciacijske obrede, bodisi takoj po Ojdipovem kompleksu, predvsem pa po obdobju latence. Otrok z imperativom eksogamije socialno dozori in vstopi v svet odraslih.

korenini v Jazu, se energetske napaja iz nezavednega; vseskozi je blizu Onemu in lahko deluje kot njegovo zastopstvo v odnosu do Jaza. Kot bajeslovna Pandora ima dostop do skrivnostne skrinjice in sposobnost aktiviranja njene vsebine. V njej so nekontroljive nezavedne globine¹¹ - odvetništvo notranjega sveta ga izdatno veže na filogenetske pridobitve, posameznikovo arhaično dediščino in na nespoznavnost Onega. O slednjem ve več kot Jaz; zato drži, da je nezavedno ne le tisto, kar je pri Jazu najnižje, pač pa tudi tisto, kar je zanj najvišje¹².

Freud je glede dejanske učinkovitosti ideala Jaza razvil dve pojmovanji: v spisu *Jaz in Ono* trdi, da močna potlačitev Ojdipovih impulzov povzroči primerno strožji ideal Jaza; v *Nelagodju v kulturi* pa naj bi tudi šibka potlačitev privedla do ostre superponirane instance. Premehak Oče je tako lahko povod za ustvarjanje krutega Nadjaza pri otroku¹³; ta namreč svojo neintegrirano predojdipsko agresivnost obrne navznoter. Sledeč drugi varianti, tako strogost ideala Jaza ne odraža ostroosti preživelih socializacijskih postopkov. Ohrani se "stari", travmatični Nadjaz.

Ideal Jaza kot nadaljevalec Ojdipa korenito transformira Nadjazovo predojdipsko agresivnost in jo sublimira. Če pa ne pride do simbolne identifikacije, če sploh ni pravega vzornika, kateremu bi se Jaz prepustil, se stara instanca ohrani¹⁴. Ukazi staršev, predvsem matere¹⁵, se, vezani na pregenitalne fantazme, doživljajo kot nekaj tujega, ustrahovalnega, dobesedno rohnečega "nad" Jazom. Pozitivnost očetovskega tipa avtoritete, ponotranjenega Zakona, vstopa v Simbolno je v tem, da odpira možnost upora družbeni prisili, da zavira de-individualizacijsko, anomično utapljanje posameznika v množici. Oprt na

¹¹ Podoben zaplet je tudi v pravljicah o duhu, zaprtem v steklenici ali vrču, katerega prve (ne)prijetne lastnosti in učinke skusi osvoboditelj na lastni koži.

¹² S. Freud, *Jaz in Ono*, str. 325.

¹³ To je Freudova "popotnica" za kasnejše analize sodobnih osebnostnih fenomenov.

¹⁴ Zgovoren je biblijski zgled iz Pavletovega pisma Hebrejcem (Hebr. 12, 7-11): odstavku je naslov "Očetovska vzgoja". "Za vzgojo to prenesite. Kakor s sinovi ravna Bog z vami; kajti kje je sin, ki bi ga oče ne strahoval? Ako pa ste brez strahovanja, ki so ga vsi postali deležni, ste torej postranski in ne sinovi. Dalje, svoje očete po telesu smo imeli za vzgojitelje in smo jih spoštovali: ali se ne bomo veliko bolj pokorili Očetu duhov in bomo živel? Kajti oni so nas strahovali za malo časa in po svoji razsodnosti, ta pa v našo korist, da bi postali deležni njegove svetosti. Nobeno strahovanje pa se takrat, ko se vrši, ne zdi veselo, ampak bridko; pozneje pa daje tistim, ki so po njem izučeni, miru polni sad pravičnosti ...".

¹⁵ Odtod pojem "materinskega" Nadjaza.

"svoje" Simbolno lahko pokončno prenaša pritiske funkcionalnih potreb družbe.

Background assumption psihoanalitične sociologije je v tem, da bistva skupine ni mogoče doumeti, če zanemarimo vodjo¹⁶. "Duh" vsakršne družbene asociacije mora biti utelešen v osebi, saj se le tako lahko vzpostavi vertikalna integrativna čustvena vez. Voditelj je kot emanacija avtoritete, ki odraslega kot skeleča "narcistična brazgotina"¹⁷ spominja na prepustitev željenega objekta močnejšemu, tista stalnica družbene strukture, na katere so navezane vse kasnejše izpeljave. Po infantilni travmatični izkušnji se dogodek potlači, v inkubacijskem obdobju (= latenci) ponikne; simptomi se začnejo pojavljati šele kasneje in v do skrajnosti izmaličeni obliki. Sledi preteklosti se prisilno pojavljajo kot doživetja sedanjosti in povzročajo boleča vzdraženja. Stik z Višjim zbudi tisti del človeške/človekove interiorizirane dediščine, ki se je re/aktualizirala ob inkarnaciji Očeta kot mogočne, strahospoštovane osebnosti. Vodjin govor, nastopna poza, teatralični scenarij, ciklična rednost "obreda"¹⁸... le še pospešijo arhaične regresije, spodbudijo infantilne želje po neskončnem in nespremenjenem ohranjanju hierarhičnega principa. Njegov lik obudi avtoritarno submisivnost, pasivni mazohizem (in z njim povezan sadizem do podrejenih!); ne gre pa pozabiti njegove ljubeče, zaščitniške plati, ki jo množica (še) idealizira.

Bolj kot o vsebini nam fantazma nekaj pove o svojih tvorcih¹⁹. Pojem vladavine se veže na dozdevne dogodke iz človekove (pra)zgodovine, ki pa imajo še kako realne, otipljive učinke. Produktivnost Velikega moža izvira iz njegove podobnosti z očetovimi potezami, t.j. tisto avtoriteto, kateri na ljubo se je človek odpovedal nagonom. Instanca ideal Jaza nagradi Jaz za njegova prizadevanja, kar ta občuti kot zadovoljitev; odpoved iz zunanjih razlogov pa povzroča le neugodje. Travmatično doživetje človeka zaprepade in ga potisne v vlogo pasivnega opazovalca. Ob prisilnih ponavljanjih, v igri, ritualih itd., za nas je seveda relevanten vsakršen kontakt z avtoriteto, pa je neugodje, ki ga obnavljanje

¹⁶ S. Freud, *Množična psihologija...*, str. 51.

¹⁷ S. Freud, *Onstran načela ugodja*, str. 257.

¹⁸ Ponavadi sovпада s kakšnim usodnim zgodovinskim in/ali naravnim praznikom.

¹⁹ M. Dolar, "Subjekt, ki se zanj...", str. 212.

epizode predstavlja, manjše zaradi ugodja ob prehodu v aktivno superpozicijo, gospodarjenjem nad takim položajem. Podoba vodje se veže na posameznikovo celotno ali večinsko značajsko strukturo in ustreže dvema željama: po podreditvi pred Mogočnim in po prilastitvi te Mogočnosti nad drugimi²⁰. Mazohizem pokorščine zunanjemu represivnemu redu vedno spremlja sadistična nagnjenost h gospodovanju nad šibkejšimi; ljubezen do Višjega je povezana s sovraštvom do drugih, katerih edina potrebna lastnost je ta, da so "zunaj" (npr. sosednje skupine). Nakopičena "premestljiva", sublimirana energija²¹ se usmeri v zunanje cilje. To omogoča preprost, a učinkovit trik, podoben tistemu, ki sproži ljubezen do gospodarja: sovražni objekt se na silo personificira, kar spodbudi za skupino povezovalno kanaliziranje destruktivnosti navzven²². Objektivno povzročene družbene pojave se pojasni kot delovanje dobrih ali zlih oseb, s katerih imeni jih potem mediji povezujejo²³. Idealizirajočo ljubezen do lastnega voditelja, v kateri se narcistični libido (delno) prelije na objekt, vedno spremlja demonizacija voditelja ne-članov, *outsiderjev*, druge skupine, katere(ga) dejansko razmerje do prve(ga) je lahko povsem irelevantno. K avtoriteti so vselej usmerjena obojestranska čustva in ker njihovo sintetiziranje v eni osebi ni mogoče, razpade podoba vodje na "našega", diviniziranega in zaščitniškega, in "njihovega", grozeče bestialnega.

Razlogi vzpostavljanja hierarhije so torej povsem psihotehnične narave²⁴. Uravnoteževalna maksima obvladuje vertikalne in horizontalne povezave: vsi naj bodo enaki (v ljubezni do gospodarja, saj jih tudi ta vzvratno ljubi vse enako) in naj imajo enako (ljubezen med seboj, saj so si zaradi enotujočih čustev do njega medsebojno enaki). Regresivnost te dvojnosti je očitna: ideal Jaza pridobi kolektivne, desubjektivizirane poteze; izniči se v Ojdipu pridobljena samostojnost; Jaz se integrira na ravni skupine (= "skupnost Jazov"), ne pa znotraj osebnosti; tako se zopet znajde v nediferenciranem stanju (tokrat skupnosti); krepí se

²⁰ T.W. Adorno, "Freudovska teorija ...", str. 159.

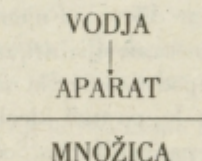
²¹ S. Freud, *Jaz in Ono*, str. 342, in Vpeljava narcizma, str. 42.

²² Clej R. Girard, *Nasilje i sveto*, Knjiž. zajednica, Novi Sad 1990.

²³ Distinktivno lastnost osovražene skupine se povzame v iz nje izbrani (predvsem čelni) osebi; odtod konstrukti kot... "Husein je zavzel"... ali, z druge strani, ... "satan Bush pobija nedolžne"...; naslov iz Dela (20.4.1991): "Bush, zgrabi Sadama!". Iz slovenske zgodovine: z vpadi je grozil "Turek".

²⁴ T.W. Adorno, *Freudovska teorija ...*, str. 160.

obseg presečne razdiralne energije. Vodji se je potrebno povsem prepustiti, se mu žrtvovati, saj se tudi on razdaja za svoje oboževalce²⁵. Oživiljeno bratovsko hordo povezuje deseksualizirano, krvno razmerje, bratstvo, rasa, narod, kultura. Voditelj se izkaže za "racionalnega iracionalneža"²⁶, katerega edina, a zadostna sposobnost je ta, da obrne svoje nezavedno navzven, da lahko brez zavor izrazi tisto, kar je pri "bratovščini" latentno: ambivalentno hrepenenje po Očetu, željo po njegovi nadomestitvi in obenem strah pred njim. Značilnosti množice niso neka nova kvaliteta, ampak manifestacija že obstoječih lastnosti, ki so tako ali drugače prikriti. V njej se lahko nekaznovano odvržejo nagonske zavore, realizirajo se dotlej le zasnovane vezi. Ideal Jaza skupine ali kulture²⁷, ki ga za seboj pustijo veliki možje, postavlja naslednjim generacijam stroge zahteve na vseh področjih delovanja. Klasična teorija vodje kot dediča Očeta - ideala Jaza - implicira primarnost njegove podobe pred kasneje razvitim organizacijskim aparatom, ki bdi nad množico.

Shema in celotna teorija doživi ob prehodu v sodobno, "brezočetovsko" družbo določene modifikacije, ki jih na področju sociologije zaznajo

²⁵ Spomnimo se govora srbskega opozicijskega leaderja Vuka Draškovića ob uboju strankarskega propagandista pred volitvami v tej republiki: pred razjarjeno, krvi že(l)jno množico je sovražnike (=komuniste) izzival, naj kar streljajo vanj - svoje pristaše pa rotil, naj z njimi nikar ne obračunajo, naj se jim ne maščujejo. Psihoanalitično rečeno: mrtvi Oče vzpostavi močnejši in konsistentnejši Zakon od prejšnjega neartikuliranega nasilja. Kolektivna participacija v krivdi privede do čvrste medsebojne integriranosti članov skupnosti in do potiskanja agresivnih teženj znotraj nje - do njihove progresivne sublimacije v obliki kult(ur)nih kreacij. Gre torej za še eno manifestacijo starega kulta Žrtvovanja za dobrobit celote, tako globoko zakoreninjenega v krščanstvu.

²⁶ T.W. Adorno, "Freudovska teorija ...", str. 166, govori o "racionalni uporabi svoje iracionalnosti".

²⁷ S. Freud, *Nelagodje v kulturi*, str. 73 in naprej (uporabi sicer izraz "Nadjaz kulture"); konkreten primer pa razvije v delu *Mojzes in monoteizem*.

nekatero novejšo usmeritve, ki predstavljajo odmik od tovrstne misli z začetka stoletja. Zato si bom privoščil krajši ekskurz v paradigmatsko povsem različno polje; v sistemsko teorijo, z njenim danes najpomembnejšim predstavnikom, Niklasom Luhmannom. Sočasno bom prikazal kritične vzporednice z analizami sodobnih socialnih karakterjev.

IV. Vzporedno razsrediščevanje

I.

Človekova eksistenca je vselej na neki način ponotranjeni in prilagojeni odsev organiziranosti družbe, ki jo obdaja, njene strukture, originalnosti in prevzemanja. Današnja vzajemnost obeh se kaže v specifičnem protislovju, ki pa se bolj ali manj simbiotično rešuje. Po eni strani utrjuje enotnost družbe prav diferenca njenih funkcionalnih podsistemov, splet avtonomije in nezamenljivosti, neodvisnosti in odvisnosti. Odsotnost virov gotovosti iz podsistemov, ki naj bi zagotavljali identiteto - predvsem religije in morale, pa tudi ideoloških, "velikih zgodb" - podvrže njeno stabilnost tveganju difuzije. Sodobna psihoanaliza pa, na drugi strani, razkriva novi socializatorski ustroj, novo posameznikovo libidinalno ekonomijo, prilagojeno tem razmeram. Patološki narcis oz. njegov histerizirani "podaljšek" *borderline*-subjekt imata stalne in vsestranske strateške interakcije v različnih delih družbe, v njih blestita, skratka: popolnoma sta povnanjena. Ravno v tem je njun problem: ker sta povsod, nista dejansko nikoli "pri sebi". Njuna hiba je pomanjkanje integrirajočega Jaza, ki bi bil sposoben povezati množstvo vlog, ki sta jih prisiljena razvi(ja)ti v visoko specializirani družbi.

Osnovni socialno-psihološki problem sedanjosti je diskrepanca med razsrediščeno družbo, ki pa je zmožna (pre)živeti tudi brez podsistema s povezujočo in reprezentativno funkcijo, in "razsrediščenim" posameznikom, ki za skupkom mask pogreša notranjo uravnovešeno; ki torej nima lastnega identifikacijskega fokusa. Sistemski pristop k preučevanju družbe in psihološki "rentgen" njenih prevladujočih socialnih tipov nista ločena diskurza, med katerimi ne bi smeli iskati

vzporednic, celo stičišč. Dvojna leča pripomore h globalnejši sliki današnjih fenomenov v razsežnostih, ki bi bile sicer zapostavljene.

Sociokulturna evolucija predstavlja, po Luhmannovih besedah, naraščajočo diferenciacijo med interakcijskimi, organizacijskimi in societalnimi sistemi, hkrati pa tudi njihovo povezavo²⁸. Primitivne družbe tako kontrastne drobitve niso poznale. Prejšnje ustanove, družina, kozmološki sistemi itn., prepustijo mesto izdiferenciranim funkcionalnim perspektivam. Z diferenciranjem (=izoblikovanjem delnih sistemov in meja med sistemom in okoljem) se stopnjuje kompleksnost (=uporabljanje selekcije zaradi nezmožnosti direktnega povezovanja vseh elementov)²⁹. Temeljna lastnost tako nastalih podsistemov je njihova sposobnost upravljanja difference med istovetnostjo in drugačnostjo - s samoreferenčno redukcijo kompleksnosti se dejansko sami sebe reproducirajo. Podsystem si s selekcijo "ukroti" okolje, a vseeno med njima nikoli ne pride do popolne sinhronizacije. Medsebojna odprtost in prežemanje silita v odprtost, ki pa ne ogroža njihove avtonomnosti. Ekonomija, politika, znanost, pravo, izobraževanje, religija... morajo vsaka zase oblikovati svojo "usklajeno" različnost, ločenost, ki implicira skupnost, funkcionalno nezamenljivost, ki je kompenzirana z naraščajočo interdependenco.

V nasprotju s prepričanji, da je red nujno navezan na centralizacijo, definira fenomen *centreless society* integracijo v terminih reprodukcije družbe kot enotnosti in razlike. Izginotje integrativnega vseobvezujočega normativnega sistema ne predstavlja razkroja. Izgubi pa se njegova usmerjevalna funkcija, ki je pomenila, z drugimi besedami, specifična prizadevanja za zmanjšanje diferenc. Specializirana družba zahteva ravno obratno, ohranjevanje in krepitev razlikovanja, zadrževanje odličnosti delov do sosedov in do okolja. Prejšnjo kohezijo zamenja nova, dirigiranje središča visoka interpenetracija med podsistemi. V sodobnosti tudi ne obstaja več moralni konsenz o Najvišjih namenih in normah, aksiom prve generacije sociologov; hiperkompleksnost onemogoča zagotavljanje enotnosti s skupnimi etičnimi prepričanji. Bolj kot moralna pravila skupnosti so potrebni

²⁸ N. Luhmann, *The Differentiation of Society*, str. 77-79.

²⁹ G. Marramao, uvod v knjigo N. Luhmanna, *Come è...*, str. XIV, XV.

institucionalni regulativi države (ki kot pravni predpisi zajamejo celo družbo).

Moderna družba še najbolj spominja na visoko abstraktno komunikacijsko mrežo z izredno površnimi pogoji družbene kompatibilnosti. Kompleksnost obvladuje z naraščajočo stopnjo selektivnega pogojevanja odnosov med elementi, brez nadzora sistemske "vrhuške". Tudi politični sistem, ki sicer ima funkcijo generiranja splošnih obvezujočih odločitev, ne more več reflektirati in predstavljati celote. Na drugi strani pa visoko organizirana sposobnost zamenjave, vezana na specifične funkcije (čeprav vseh ne upošteva!), spodrine prejšnjo multifunkcionalnost starih institucij³⁰. Posebnost diferencirane družbe je tako nevarno ravnotežje med visoko ravnijo notranje zadostnosti, samoreferenčnosti podsistemov, in odsotnostjo osrednje instance samorefleksije in upravljanja³¹. Enotnost družbe kot take predstavlja prav diferencja, povezanosti/posebnosti njenih podsistemov.

Temelji individualnosti so posledica, obenem pa tudi pogoj diferenciranega značaja posamezne skupnosti. N. Luhmann se, misleč na sedanost, izrecno odpoveduje enostranskemu načelu inkluzije, ki naj bi človeka in družbo privedlo k univerzalni skladnosti³². Možno je le v posameznih podsistemi; ti pa se, kar zato velja tudi za inkluzijo, medsebojno funkcionalno razlikujejo. S tem pride do vzporednega soobstoja diferenciranih vrednostnih sfer. Zato se posameznik kot psihosocialna entiteta ne more postaviti znotraj nobene. Pa tudi sicer so podsistemi zastavljeni tako, da izključujejo posameznike kot konkretne osebnosti; zapopadejo njihove izbrane izseke, vloge, ne pa celote.

Po tej strani je utemeljena domneva, da funkcionalna diferenciacija družbe onemogoča stabilno formiranje identitete. Zaradi manjkajoče zunanje opore (Durkheimovih "okvirjev" ali Tourainovih meta-socialnih garantov) se poveča abstraktna negotovost, nelociran strah, občutek lebdenja v družbenem vakuumu. Še povečuje ju anomična odprtost možnih življenjskih alternativ, vezanih na različne družbene segmente,

³⁰ N. Luhmann, *Funkcionalno diferenciranje*, str. 815.

³¹ I. Bernik, "Pojmovni aparat teorije socialnih sistemov".

³² N. Luhmann, "Francoska revolucija je končana", str. 823, 824.

in njihovo nenehno, celo radikalno spreminjanje. Odvisno pač od nravstvenih ciljev in instrumentalnih pričakovanj podsistema, v katerem se v določenem trenutku posameznik (slučajno) znajde. Mučna značilnost sedanjosti je prejkoslej pomanjkanje družbeno priporočljivih modelov kombiniranja množstva vlog v konkretne življenjske usode. Vendar pa jo prav to konstituira kot tako - razdrobljenost skupnega je tisti temelj, ki prispeva k stabilnosti družbe. Implicitni imperativ bi lahko strnil v: Bodi povsod, a nikoder zares! Dezorganizirajoče kompleksnosti se sicer da ubraniti z realno selektivnostjo med mogočim in nemogočim. Toda pri tem ne gre spregledati, da je že in predvsem mehanizem izbiranje tisti, ki zmede, preplavi posameznika³³. Modernizacija avtomatično seveda še ne pomeni dehumanizacije, ampak celo možnost osv(ob)ajanja za človeka doslej skritih horizontov. Anonimnost pogojuje relativno večjo svobodo, (pre)trganje verig osebne odvisnosti in nadzora, zapuščanje homogenizirajočega vpliva prisil tradicionalnosti. Toda ta proces ima dve plati, saj "nova" individualnost implicira višjo stopnjo pričakovanj po osebni originalnosti, ki jo spremlja skladno naraščajoče grozeči Damoklov meč možnih razočaranj.

Moderno logiko hedonističnega individualizma nakazuje iz tega pogosto izhajajoča iluzija o čisti eksistenci, človekovi ekskomunikaciji iz skupnosti. Kritike aktualnega družbenega samoumeščanja posameznika pa se prav tako ne smem lotiti z ostri nostalgicnih predmeščanskih idealov, npr. moralno-čustvene prepletenosti. Sodobni človek je fenomen *sui generis*, dognan in obenem notranje nasprotujoč, povzetek in prelom s preteklostjo. Po dokaze za to zavijmo na sosednji družboslovni tir, v psihologijo.

2.

Različni avtorji se na različne načine lotevajo proučevanj družbeno funkcionalnih oblik eksistence v sodobnosti; različno jih tudi imenujejo: socializirani narcizem (Adorno), kolektivna infantilnost (Horn), kolektivna samorefleksija (Ziehe), delilno pomirjenje (Offe). Neodnosnost (Ule) predstavlja izogibanje realnega konflikta v odnosih.

³³ Tradicionalna inertna cikličnost (=brezkompromisno prepuščanje le enemu toku v strugi) članov tradicionalnih družb je takemu pojmovanju seveda paradigmatško povsem nasprotna.

Represivna desublimacija (Marcuse) je dvojni proces: človeka navidezno osvobodi spon, a na račun infantilnih regresij, nezavedne agresivnosti. Analizi patološkega narcisa in *borderline* subjekta (Kernberg, opiram pa se na Žiškovo in Laschevo izpeljavo) razkrinkata specifičnost in "adekvatnost" novih značajskih posebnosti.

Kernberg ugotavlja, da spremembe v sodobni kulturi vplivajo na objektivne odnose³⁴, zahtevajoč nove oblike osebnosti, načine socializacije, poti organiziranja izkušenj. Zunanja ureditev nadaljuje svoje zavestno in nezavedno življenje v svojih pripadnikih, zato v njihovi kliniki zaslutimo njene svojevrstnosti, pretirano (in patološko) izpostavljeno temeljno karakterno strukturo. Tudi v primeru patološkega narcisa oz. *borderline* subjekta, saj predstavljata psihološko dimenzijo odvisnosti od razpršene družbe. Njun nastanek je posledica nerešenega Ojdipovega kompleksa (zaradi - ne nujno fizičnega - izginotja formalne instance Očeta kot Zakona) in pretirano dolge in intenzivne navezanosti na mater. Subjekt se tako ne more identificirati z Očetom, ne ponotranji Reda, kar bi ga osvobodilo, mu ukinilo kruto nadjazovsko tujost. Ne more se razviti tisto, kar *common sense* označuje kot vest, kritični simbolni Zakon - ohrani se razvojno zaostal, predoidipski, materinski Nadjaz kot nevezan, nelociran strah pred kaznijo. S tem se trajno onemogoči oblikovanje Jaza kot osrednje integrirajoče instance, saj je njegova samostojnost možna šele s posredstvom simbolne identifikacije z Drugim. V strategiji "odpravljanja" tega manka pa se patološki narcis in *borderline*-subjekt ločita. Oba sicer označuje razpršenost, nepoenotenost, ki jo povezuje abstraktna negativnost neopredeljene tesnobe, regresije k primarnim oblikam mišljenja in primitivnim obrambnim mehanizmom, patološko, neintegrirano razmerje do objektov; obenem pa uspešno socialno delovanje, prilagojenost preskokom med sferami ter spoštovanje uveljavljenih "pravil igre". V nasprotju s šibkim Jazom *borderline*- subjekta pa razvije patološki narcis imaginarni "veliki Jaz" (= patološki nadomestek normalno povezujočega Jaza), ki navidezno integrira vse nezdružljive prej telegrafirane simptome. Nesposoben je izpolniti funkcije "zrelega" Jaza: diferenciacije Jaza od

³⁴ O. Kernberg v knjigi C. Lascha *Narcistiška kultura*, str. 40; dodatna izpeljava je razvita v poglavju "Strukturna analiza" v zborniku *Psihologija Ja*.

objektivne realnosti, poenotenja predstave o objektu, ponotranjenja nadjazovske instance v simbolni Zakon in sublimiranja nagonov³⁵.

Povezanost obeh, systemskega in psihoanalitičnega pristopa se najjasneje pokaže ob pojavu, ki obravnavana subjekta - družbo in njenega pripadnika - usodno poveže. V socializaciji se namreč človek formira tako, da si prisvoji, ponotranji posebnosti svoje kulture, da se prepozna kot njen člen (psihološko rečeno - ko se vzpostavi relativno stabilno razmerje med duševnimi instancami). V njej trčita namena "biti sam zase celota" in "biti del družbe"³⁶, od njune dialektične razrešitve pa je odvisen obstoj obeh. Glavne kompetence procesa internalizacije so kognitivni referenčni sistem ter sistema ekspresivnega simbolizma in moralnih standardov. Posameznik seveda sprejme le nekaj elementov skupne kulture, nikoli pa ne vseh³⁷.

Posebnost današnjega reda je odsotnost univerzalnega integrativnega rituala, temelječega na prepričanju, da vsa družbena aktivnost "nečemu služi", ki je tako zagotavljal potrebno kohezijo. Sočasno z diferenciacijo družbe in sprotim ugašanjem njenih transparentnih reprezentantov je za socializacijo odločilno še izginotje personificirane avtoritete. Rušijo se patriarhalne vrednote; očetov Zakon nadomesti subtilnejša, neosebna, nevidna, kaskovsko mistificirana in obenem orwellovsko kaznovalna instanca, ki za permisivno možnostjo "izbire" še bolj prefinjeno sili k poslušnosti. Konsistentni in povezujoči Jaz bi bil sedaj najhujša prepreka novi umestitvi subjekta v družbo, saj bi ga opremil z možnostjo skeptičnega oponiranja.

S pretrganjem spon osebne odvisnosti je zdajšnja družba ponovno vzpostavila odvisnost pod plaščem svoje specifične organiziranosti. Kolektivni problemi se pretvorijo v osebne³⁸, družbene nezadostnosti v osebnostne pomanjkljivosti. Novi paternalizem reklamne industrije,

³⁵ Etiologiji patološkega narcisa in *borderline*-subjekta sta zgoščena v Žižkovi knjigi, predvsem na str. 109-131; Kerbergova shema pa je na str. 121 iste knjige.

³⁶ N. Luhmann, *Come è ...*, str. 90.

³⁷ T. Parsons v poglavju "Nadjaz in teorija socialnih sistemov" v knjigi *Social Structure and Personality*.

³⁸ C. Lasch, *Narcistična kultura*, str. 15.

gospodarskih korporacij, državne uprave itn. ustvari mrežo usodnih navezanosti, v katero naj bi se ujel notranje izpraznjeni, dezorganizirani subjekt³⁹. Ponujena "prijateljska" roka je dejansko učinkovit nadzor, ki preprečuje direktne konfrontacije med posamezniki in avtoritetami. Ukinjanje panoptičnega centra seveda ne vodi k propadu družbene prisile, ampak jo (ne)enakomerno porazdeli med avtonomne, razvite podsisteme. Dominacija ostane. Tudi ta socializacija je in mora biti represivna, saj podreja posameznika redu Simbolnega (v primeru scien-tistične današnjosti: Vednosti, s katero razpolaga (tudi) znanost)⁴⁰. "Stari", očetovski tip avtoritete je odpiral možnost upora družbeni vsemogočnosti (in to je bila ugodna stran te vrste avtoritete), zato morata podružbljanje in individuacija človekove osebnosti slediti drugi logiki. Vodilo postane (navidez) nekonsistenten svet medijev, vzgojnih institucij, "javnega mnenja"..., Laschevi narcistični kulturi prilagojenih ustanov kulturne transmisije. Figura gospodarja se, kot bomo videli v naslednjem poglavju, oblikuje pod "dežnikom" organizacijskega aparata in ne nad njim, kot je bilo to zastavljeno prej. Delikatno razmerje se od subjektivnega odločilno nagne na družbeno objektivni moment identitete.

V socializaciji se mora vertikalnemu prenašanju obrazcev in pripadajočemu feedbacku pridružiti še horizontalna segmentiranost; v navpični dimenziji se stiki med diferenciranim sistemom in posameznikom le še pomnožijo. Dominacija se v bistvu prek multipliciranja na isti ravni ne ukinja, ampak zgolj razčlenjuje. Kljub temu, da so izginili osrednji vrednostni stožci, ki so včasih jamčili integriteto sistema, ter podsistemi, katerim je bila zaupana usmerjevalna vloga, pa danes prav njihova odsotnost jamči, da kompleksni skupek ne razpade.

Patološki narcis je tako kot "privilegirani nevrotik našega časa" nujen socializacijski tip sedanjosti. Funkcionalno razdeljena praksa potrebuje difuzno organizirane pripadnike, ki lahko le tako komunicirajo z njo v vseh njenih horizontalnih razsežnostih. V različne podsisteme lahko, pravzaprav morajo vstopati istočasno, in šele v tej večkratni interakciji izoblikujejo taktične premise svojih osebnosti.

³⁹ Isto, 10. in 17. poglavje.

⁴⁰ V. Vuk Codina, "Patološki narcis ...", str. 161, 162.

Resnične podlage za osebnostno povezovanje pa ne najdejo v nobenem⁴¹. Zato so konstitutivno in vsestransko naslonjeni na razčlenjeno družbo tudi brez ponujenega integracijskega zgleda. Kljub temu oz. prav zaradi tega jih usodno priklene nase.

Enotna in enkratna inkluzija, gravitacijsko središče preteklih socializacij, je v današnji kompleksnosti odločno prekratka. Analiza aktualnih psiholoških "tipov" osebnosti v največji meri potrjuje razglabljanja teorije socialnih sistemov. Namreč, da ne moremo več družbe definirati s tem, da damo primat zgolj eni izmed njenih funkcionalnih razsežnosti⁴². Dodal pa bi še - ne da bi hkrati doumeli njenega psihološkega pendanta, sodobnega človeka. In njunega vzajemnega omogočanja.

V. "Apoteoza" očetovske konstelacije(?)

I.

Na koncu III. oddelka sem opozoril na emanacijo oblasti, ki z vodje seva na aparat. Za sedanje razmere pa velja, da ni več mogoč neposredni transfer na gospodarja, ki bi organizacijo šele naknadno razvil. In ker seveda abstrakcija ne more postati predmet libidinalne investicije, je Freud uporabil pojem "sekundarnega vodje", v katerem se bolj ali manj popolno utelesi (domnevna) skupna, množstveno občutena želja⁴³. Njegova podoba si sposodi praočetovsko vsemogočnost pri moči kolektiva, repersonalizira neosebne socialne moči. Shema se obrne.

APARAT

VODJA

MNOŽICA

⁴¹ M. Ule, *Od krize psihologije h kritični psihologiji*, str. 245.

⁴² N. Luhmann, avtorjev predgovor knjige *The Differentiation ...*, str. XII.

⁴³ S. Freud, *Množična psihologija ...*, str. 34.

Aparatu "podrejeni" vodja tako v svoji osebi utelesi princip "družbe brez Očeta", decentrirane skupnosti, ki pa si tako po ovinku vseeno pridobi vse ugodnosti "pravega" gospodarja. Moderna (multi)kultura, podobna samopostrežni blagovnici različnih vrednostnih stožcev, poskrbi za različnost poosebljenih "vodilnih idej": nacionalne skrbi, demokracije, boja za človekove pravice, pehanja za bogastvom, političnih programov,... Namnoženi funkcionarji, podvodje, predstavniki gibanj, heroji, karizmatični posebneži, pop idoli, guruji itd. odsevajo avtoritete medsebojno razlikujočih se (vladajočih) aparatov, ki tako vsak zase in vsi skupaj postavljajo in ohranjajo navpično dihotomijo. Navidezno širjenje svobode dejansko širi represijo, saj pomeni pripadnost več podsvetovom tudi multipliciranje subordinacije v njihovih hierarhijah. "Frontman" določenega segmenta v opisani mreži (se pretvarja, da) spoštljivo deluje po vnaprej napisanem, "prvinskem" zakonu, ustavi tega področja. Ta mu podeli simbolno oblast in moč, oz. drugače rečeno, Gospodar postavlja Zakon in ta njega⁴⁴. To mu omogoči, da govori v imenu občega dobrega, od obsega in dominantnosti skupine pa je odvisno, koliko je to v praksi zares Obče. Opisanim značilnostim sledijo tudi intrapsihične modifikacije.

V normalni socializaciji prevzame ideal Jaza družinske, predvsem seveda očetovske poteze, ki mu kot preverjena, utrjena naveza služijo za napredovanje. Notranji Zakon je tisto kritično izhodišče v vsaki situaciji, ki posameznika nikoli ne prepusti nasedanju na vseobsežnosti popolne povnanjenosti, družbenosti. Nasprotuje njeni goli represivnosti. Predojdipski Nadjaz je dober predpogoj konstituiranja danes zaželenne neavtonomne osebnosti, saj deluje na principu golega introjeciranja značilnosti določenih oseb in z njimi povezanih pojavov. Te pa učinkujejo na Jaz neposredno "od zunaj", in to še preden se uspe izoblikovati kot avtonomni mehanizem posredovanja med lastnim sebstvom in Drugimi. Družbeno, ne pa družinsko socializirane avtoritete ohranijo svojo zgolj inhibirajočo, dezorganizirajočo, pretečo fantazmatičnost; človekova subjektivnost ostane nerealizirana. Zaradi tega pridobi vodja tudi grozečo podobo, ki manj spominja na dobrohotno stran očetovske avtoritete. Pri pozitivni plati slednje gre tudi za nekakšno povečavo človeka samega, ki s postavitvijo voditelja na mesto

⁴⁴ A. Grosrichard, *Struktura seraja*, str. 102-104.

ideala Jaza pravzaprav ljubi samega sebe. Strašna podoba, ki iz okolja bdi nad nemočnim, post-psihološkim brezimnim atomom množice, zahteva nepreklicno poslušnost in pasivni mazohizem. Avtoriteta nastopi v svoji popolni ambivalentnosti, ki pa se zaradi odsotnosti notranje opore odločilno prevesi na travmatično, okrutnejšo stran. Konstitutivno bistvo, "normalnost" patološkega narcisa je prav v tem, da se mora stalno polniti z zunanjimi vzori, da se "podaljšuje" zdaj s to, zdaj z drugo introjekcijo. "Zaljubljenost vase" pa je le vrhnja plast njegove osebnosti, ki zgolj prikriva sovraštvo zoper samega sebe. Nima ideala, s katerim bi se identificiral, na katerega bi lahko pretil svoj narcistični libido. Cinično zadržanje in zaničljivo nasprotovanje vsemu nadrejenemu sta dejansko dokaza njegove multiplicirane submisivnosti, občutljivosti na pritiske situacije. S tem se spremeni tudi površinski videz dominacije: od kaznovalne k terapevtski, od vzgoje k prevzgoji - od očitne k mistificirani⁴⁵.

Na tej točki razmišljanja je skok v politično sfero že kar nujen. Današnja avtoritarnost gospostva v demokratični obliki je zajeta v protislovju, kateremu presenetljivo notranjo simbiotičnost podeljuje mehanizem fetiške utaje⁴⁶. Čeprav "se ve", obstajajo svobodne volitve, zakoni, vladavina ljudstva itd., pa "se vseeno verjame" v neuničljivost oblasti, ki da sloni na nedoumljivi svojeglavosti Drugega, ki da je mesto užitka Drugega, za katerega je potrebna odpoved užitka podrejenih in da se tako k njemu steka presežek užitka/vrednosti. Kljub paradigmatici nasprotnosti pa se vednost in verovanje ne spodbijata, medsebojno se skladata in usodno razcepita podobo vodje. Na eni strani je gospodar, katerega realna eksistenca je (lahko tudi) ukinjena⁴⁷. Njegova glavna, a zadostna lastnost je njegova "sekundarnost" (v prej razvitem smislu), dejanska praznost; žebelj na steni, na katerem se poljubno izmenjujejo slike vedno novih oblastnikov; isti okvir, v katerem se sčasoma vrstijo njihovi portreti. Bolj kot gospodarja realno ni, večja je njegova simbolna podoba. Groteskne inscenacije in pompoznost učinek ritualnih pojavljanj le še potencirata. H gospodarju usmerjena ljubezen je tista

⁴⁵ S. Žižek, *Jezik, ideologija, Slovenci*, str. 135.

⁴⁶ M. Dolar, "Subjekt, ki se zanj ...", str. 215-216.

⁴⁷ V nekem filmu o atentatu na Churchilla med 2. svetovno vojno nemški komandos kljub vsem peripetijam le zadene svoj cilj in tudi sam umre - toda izkaže se, da je premierja zaradi varnosti zamenjal neki igralec, dvojniki. Kazen za razkritje izvirne ničnosti realne gospodarjeve podobe, za dejstvo, da je "cesar v resnici nag", je temu primerno huda: smrt.

iracionalna točka vsake vladavine, ki omogoča verovanje, prostovoljno zagretost in sužnost podrejenih, ki z odrekanjem užitka pravzaprav uživajo, da lahko On uživa. Verovanje v oblast je dejansko verovanje v užitek Drugega⁴⁸.

Na drugi strani pa vladar prepusti operativno vodenje projekta za to usposobljenemu in predvsem za to iz anonimnosti povišanemu prvemu uradniku, strokovnjaku, katerega edina naloga je v tem, da govori v imenu (in namesto) njega. Gospodar je, kot smo že prej ugotovili, (lahko) popolnoma nekompetenten, mistificirano privzvišenost pa mu pomaga vzpostavljati zvesti "*consigliere*"⁴⁹. Razmerje med despotom in vezirjem je tako vzajemno, saj drug drugega omogočata. Oblast se podvoji na svoj fiktivni vir, na "odsotnega" vladarja, kateremu šele verovanje vanj daje realno legitimnost in glorificirano podobo; ter na točko svojega izvajanja, na izvršilnost strokovnjaka, katerega (upravljalna) vednost osuplja podložnike. Medtem ko mora biti prvi nujno poosebljen, pa pogoj za drugega ne velja več; zamenja ga lahko abstraktnejša, nepersonificirana Vednost, npr. birokratska učinkovitost, "master-mind" znanosti, vsemogočnost represivnega aparata⁵⁰, "javno mnenje", administrativne agenture, politični programi,... Njen glavni moment učinkovitosti je premosorazmerno povezan s sklicevanjem na čaščenega (vele)moža. Prvega ljubijo, druge(ga) se bojijo, in čeprav gre za en, vzajemen princip vladanja (vednost se mora referirati na verovanje!), se njegove dobre in strašne lastnosti infantilno polarizirajo. V totalitarizmu skuša gospodar sicer utelesiti tudi eksperta, toda poskus spodleti⁵¹. Njuna sintetiziranost v eno nujno povzroči tisto, kar sem zapisal v III. poglavju: izbruhe agresivnosti navzven, v nič hudega sluteče pripadnike sosednjih skupin, ki postanejo tako objekt destruktivnih vzgibov. Stik

⁴⁸ M. Dolar, "Subjekt, ki se zanj ...", str. 217.

⁴⁹ Tako se da razložiti dejstvo, da je najmočnejšo državo sveta "vodil" tretjerazredni filmski kavboj, ki je bil brez pomoči svojih svetovalcev (npr. na tiskovnih konferencah) skorajda neveden. Prav tako eklatanten primer so bivši real-socilistični politiki, državniki, z zgolj polkvalificirano stopnjo izobrazbe.

⁵⁰ Cvetki iz svinčenih let policijske države pri nas: rekli "OZNA sve dozna" in "Bilo kuda - UDBA svuda" prisegata na čisto, omniprezentno Vednost.

⁵¹ Tako A. Grosrichard v intervjuju. Primerov za potrditev njegove teze kar mrgoli. Stalin je bil obenem tudi najeminentnejši sovjetski znanstvenik; podobna strokovna avra se je držala tudi jugoslovanskih voditeljev, "teoretikov" in "proletarcev" obenem. Fašistična ikonografija je Duceja upodabljala tako na borbenem konju kot za kupom načrtov, pa tudi kot goloprsega žanjca.

z avtoriteto je za podložnika regresija, korak nazaj, kot nepredvidljivi fantom ga vedno znova preseneti in ga potisne v pasivnost. Ponovi se razvojno preživeta dvojnost dobre figure, ki štiti, in zle, ki grozi. Obe načeli vladanja, ljubezen in strah, *fascinans et tremendum*, se utelesita v dveh osebah, kar omogoči in olajša njegovo integralno dojetje.

2.

Predstava vodje je torej pogoj vsakršne družbene asociacije. Prav tako je prisotna v spremenjenih razmerah, kjer navidez vladajo druge, bolj neosebne oblike združevanja, kjer naj bi bile vodilne reprezentativne funkcije zgolj "stvar preteklosti". Pojavi se kot produkt organizacijske mašinerije, "pod" njo v naši shemi. Oprt na (ne)personificirano vednost je prav tako mogočen kot njegovi predhodniki v obrnjenem položaju. Dejansko pa se načelo oblasti ne spremeni: doživi sicer preobrat v zgornjem delu, odnos do subordiniranih pa se strukturalno ne menja. Že začeli smo z osnovnim krogotokom ekonomije užitka; trik fetiške utaje je dokaz njegove aplikativnosti na sedanjost. Vsaka politična (v širšem pomenu besede) vladavina se konsekvентno kaže kot vseobsegajoča vzajemna igra notranjih človekovih struktur, bolj ali manj prisotnega "biciklizma" velikega/malega človeka⁵²; in socializacijskih determinant oz. travmatične kontraverznosti zunanje avtoritete, ki nastajajočemu subjektu zaplodi ambivalentno dojetje gospostva. Avtokratski despotizem, ki se ga moderni politični razum na vse kriplje brani, je v bistvu (t)ista prevara, od katere živi vsaka vrsta politične oblasti⁵³, je politika sama, njena prečiščena forma. Ne gre za njeno perverzijo, ampak za negacijo politične sfere kot take⁵⁴, za njeno konstitutivno izvotljenost. Fikcija, preko katere deluje - "demokratska izmenjava mnenj, feedback" itd. - zadošča pritiskom po spremembah teatraličnih pravil, bližanju polov, brisanju "črte resnice". Načelo rever-

⁵² T.W. Adorno, "Freudovska teorija ...", str. 159.

⁵³ A. Grosrichard, *Struktura seraja*, str. 150, 151.

⁵⁴ Isto, str. 58.

zibilnosti in participacije v odločanju se izkaže za v zveličavno kopreno oмотano demagoško farso⁵⁵. Diktatorsko jedro je posebej zaostreno in eksplicirano v totalitarizmu; prevladujoči parlamentarizem pa njegove oscilacije skrbno zakrije. Radikalni revolucionarni rezi se pogosto zatekajo v starinarnico ideoloških floskul o bratstvu(!), ki sklati s prestola osovraženi, (ne)personificirani model vladanja in ga nadomesti z novim, brezkonfliktnim, harmoničnim⁵⁶. "Enolončnica" se začne seveda hitro "usedati" in prej namerno, prisilno nivelizirane razlike znotraj bratovščine postajajo vse bolj manifestne. Vzniknejo novi gospodarji, arhaična "emociokracija" zopet izpodrine prehodno "oblast vseh". Le nova idolatrija lahko spodnese staro⁵⁷. Oblast ostane pridržek vodje.

Grozljiva značilnost sedanjega zahodnjaškega tipa gospostva je, kar je zapazil že Freud, širjenje nadzora sfere družbenosti. Nesluten razmah procesov diferenciacije je tako črnogledo napoved le še radikaliziral. Prejšnja neposredna očetovska represija, ki je s svojim učinkovitim mehanizmom "enkrat za vselej" vnesla Zakon v psiho, razpade, se ukine. V področja socialnosti privlečene prej transcendenčne dejavnosti, spolnost, umetnost,... izgubijo kvalitativno različnost od obstoječega etabliranega načela dejanskosti⁵⁸. Dominacija se s širjenjem svobode v nove segmente še pogloblja, čeprav je vnanja slika o tem drugačna; šele z vpeljavo psihoanalitičnega pristopa se izkaže dejanska dvojnost tega procesa. Prej asocialne, družbi opozicijske rezerviranosti postanejo sedaj njen integralni del, tako da ni več kotička, v katerem ne bi prevlad(ov)al imperializem zunanosti, kjer bi bil človek osvobojen spon družbenosti. Popolna prilagojenost, ki jo "novi socializacijski tipi osebnosti" sicer ljubosumno skrivajo z(a) oholim poudarjanjem cinične distance, pa je zanje usodno nevarna. V idealtipsko totalitarizirani skupnosti, h kateri se po nekaterih kazalcih tendenčno čedalje bolj

⁵⁵ Spomnimo se pikre Habermasove pripombe o udeležencih strankarskih kongresov kot "o neplačanih statistikah za televizijski prenos" (*Strukturne spremembe javnosti*, SH, ŠKUC FF, Ljubljana, 1989, str. 239). Zgleden primer vnebovpjioče notranje protislovnosti politične mitologije je znani Miloševićev mitingaški ... "ne čujem vas dobro ali želim da vam odgovorim!"...

⁵⁶ Iz francoske revolucije izhaja maksima o "bratstvu vseh ljudi"; kasneje je postal aktualen "bratski proletarski internacionalizem" in njegova jugo-različica, "bratstvo in enotnost".

⁵⁷ Glej zgodovino "štafete" kultov v Sovjetski zvezi, posebej zamenjavo Stalinovega s Hruščovim, v knjigi A. Krešiča *Kritika kulta ličnosti* (Vuk Karadžić, Beograd, 1968), poglavje "Elementi spopada 'kulta proti kultu'", str. 78-82.

⁵⁸ H. Marcuse, "Zastarelost psihoanalize", str. 190.

nagibamo, se namreč povprečna ponotranjena superponirana instanca uskladi s funkcionalnimi potrebami socialnega sistema. Popolnoma pozunanjeni, masovni "man machine" pa bi, ujet v čredno pokornost, povsem suženjsko sledil svojemu pastirju oz. pastirjem, odvisno pač od trenutne dejavnosti.

Ista logika, ki je vladala v divjaških, "nedemokratičnih" skupnostih, velja tudi v funkcioniranju modernih⁵⁹. Iz posameznikovega inkulturiranja izhajajoča kal avtokratičnosti je kot nekakšna večno pretakajoča se mi(s)tična plazma nujno navzoča v vsakršni (ne)urejeni družbi, njene krotitve pa zgolj ideološko zavajajo. In jo podaljšujejo.

LITERATURA

- T.W. Adorno, "Freudovska teorija in struktura fašistične propagande", zbornik *Psihoanaliza in kultura*, DZS, Ljubljana, 1981
- T.W. Adorno, "Prispevek k odnosu med sociologijo in psihoanalizo", zbornik *Filozofsko čitanje Freuda*, uredil O. Savić, IC SSO Srbije, Beograd, 1988
- R. Bastide, *Sociologija i psihoanaliza*, Naprijed, Zagreb, 1987
- J. Berger, "Ali obstaja postmoderna družbena razvojna stopnja", *Družboslovne razprave* 7, Ljubljana, 1989
- I. Bernik, "Pojmovni aparat teorije socialnih sistemov", *Nova revija* 93-96/1990, Ljubljana
- M. Dolar, spremna beseda "Subjekt, ki se zanj predpostavlja, da uživa", v knjigi A. Grosricharda *Struktura seraja*, SH, ŠKUC FF, Ljubljana, 1985
- M. Dolar *Struktura fašističnega gospodstva*, DDU Univerzum, Ljubljana, 1982
- A. Freud, "Poistovetenje z agresorjem", zbornik *Psihologija Ja*, uredila K. Kondić, Nolit, Beograd, 1987
- S. Freud, *Nelagodnost u kulturi* (1930), Rad, Beograd, 1988
- S. Freud, *Mojsije i monoteizam* (1939), Grafos, Beograd, 1988
- S. Freud, *Analiza fobije petletnega dečka* (1909)
- S. Freud, "Iz zgodovine otroške nevroze" (/1918/1914) v knjigi *Mali Hans, Volčji človek*, SH, ŠKUC FF, Ljubljana, 1989
- S. Freud, *Razcep Jaza v obrambnem delovanju* (/1940/1938)
- S. Freud, *Množična psihologija in analiza Jaza* (1921)
- S. Freud, "Fetišizem" (1927) v zborniku *Psihoanaliza in kultura*, DZS, Ljubljana, 1981

⁵⁹ M. Dolar, "Subjekt, ki se zanj ...", str. 216.

- S. Freud, *Vpeljava narzicma* (1914)
- S. Freud, *Nagoni in njihove usode* (1915)
- S. Freud, *Onstran načela ugodja* (1920)
- S. Freud, *Jaz in Ono* (1923)
- S. Freud, "Nezavedno" (1915) v *Metapsihološki spisi*, SH, ŠKUC FF, Ljubljana, 1987
- A. Grosrichard, *Struktura seraja*, SH, ŠKUC FF, Ljubljana, 1985
- Pogovor z A. Grosrichardom, *Problemi Razprave* 2-3/1989, Ljubljana
- M. Horkheimer, T.W. Adorno, *Dijalektika prosvetiteljstva*, Veselin Masleša in Svjetlost, Sarajevo, 1989
- K.P. Japp, "Nova družbena gibanja in kontinuiteta moderne", *Družboslovne razprave* 7, Ljubljana, 1989
- O. Kernberg, "Strukturna analiza", zbornik *Psihologija Ja*, uredila K. Kondić, Nolit, Beograd, 1987
- M. Klein, *Zavist in zahvalnost*, Naprijed, Zagreb, 1983
- C. Lasch, *Narcistička kultura*, Naprijed, Zagreb, 1986
- N. Luhmann, "Francoska revolucija je končana", *Nova revija* 93-96/1990, Ljubljana
- N. Luhmann, "Funkcionalno diferenciranje", *Nova revija*, 93-96/1990, Ljubljana
- N. Luhmann, "Struktura in funkcija", *Nova revija*, 93-96/1990, Ljubljana
- N. Luhmann, "Razlikovanje med državo in družbo", *Nova revija* 93-96/1990, Ljubljana
- N. Luhmann, *The Differentiation of Society*, Columbia University Press, New York, 1982
- N. Luhmann, *Come è possibile l'ordine sociale*, STZ, Laterza, 1985
- H. Marcuse, "Zastarellost psihoanalize", zbornik *Psihoanaliza in kultura*, DZS, Ljubljana, 1981
- T. Parsons, *Social Structure and Personality*, The Free Press of Glencoe, New York, 1964
- M. Ule, *Od krize psihologije h kritični psihologiji*, DE, Ljubljana, 1986
- V. Vuk Godina, "Patološki narcis in proces družbeno nujne socializacijske forme", *Anthropos*, 1-2/1990, Ljubljana
- S. Žižek, *Jezik, ideologija, Slovenci*, DE, Ljubljana, 1987